

Robert J. Donia

PROLAZNA SLAVA. DJELA O BOSNI I HERCEGOVINI NA ENGLESKOM JEZIKU 1990.-1999.

Mi mnogo više znamo; ali, da li je naše razumijevanje napredovalo? To je ključno pitanje koje se postavlja o bujici literature na engleskom jeziku, koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, objavljene u devedesetim godinama. Nekada obavijena nepoznavanjem, tužili su se njeni prijatelji, put ispunjen katastrofom, Bosnu i Hercegovinu je u ovoj deceniji doveo do slave i privukao je mnoge sposobne komentatore, novinare, slobodne pisce i ozbiljne naučnike. Mnogi od ovih ljudi su postali prijatelji Bosne dok su sa umijećem i pouzdano pisali o tragediji koja je Bosnu zadesila. Oni ljudi koji su ovu zemlju dobro upoznali veoma mnogo je i cijene.

Provala informacija o Bosni se ogleda u nekoliko raznih, sada literarnih žanrova koji su u modi u Americi i na Zapadu. Prvi su među njima izvještaji novinara u obliku knjiga, spoj opservacija, iskustva i rezultata ličnih interviewa. I nadalje, mnogi međunarodni učesnici su napisali svoje lične memoare. Više naučnu literaturu su, uglavnom, pisali politolozi, a ona se odnosi na propast Jugoslavije i ratove koji su uslijedili. Sintetičke historije Bosne i Jugoslavije prelaze tradicionalno kronološke granice u nadi da će identificirati dugoročne trendove i razvoj. Nažalost, ogromna literatura na engleskom jeziku uključuje samo ograničen broj djela, koja izvještavaju o novim historijskim istraživanjima, ali neka od ovih djela su od izvanredne vrijednosti.

Svaki pojedinac će temeljito proučavanje ovih djela smatrati najvećim izazovom. Propustio sam sve pročitati, osjetio sam krivicu kada sam pogledao bibliografiju djela o ratu, koju je moj kolega uradio. Ona je prelazila 300 stranica. Ovaj izvještaj samo je kratki pregled sa sažecima svih glavnih žanrova i kratki komentar o onim djelima koja su od bitnog značaja i upliva. U prilogu je djelimična bibliografija, ali nije sveobuhvatna. U principu su navedene knjige, a zapostavljene su hiljade članaka i samostalnih priloga objavljenih na engleskom jeziku.

Djela novinara

Balkanski duhovi (Balkan Ghosts) Roberta Kaplana, po mišljenju ovog autora je najrazornije djelo, koje upućuje na krivi put o regiji Balkana, a objavljeno je u toku ove decenije. Djelo se pojavilo početkom 90-tih godina i bilo je prva popularna publikacija i što je sporno, imalo je veliki uticaj na užas mnogih koji su ovu regiju bolje poznavali od Kaplana. Ukoričeno izdanje knjige pruža sliku Sarajeva iz 1910. godine, a putopis autora pokazuje da on nikada nije boravio u Sarajevu o kojem piše. Ovo je čak manja proturječnost u poređenju sa senzacionalizmom koji je uključen u svakodnevne susrete, što mnogo pustoši "novo novinarstvo". Kaplan svjesno svoj tekst modelira na djelu Rebecce West, *Crno janje i sivi soko (Black Lamb and Grey Falcon)*, ali nije postigao ni dubinu razumijevanja niti poštovanje prema prirodnim ljepotama ovog kraja, koja se nalaze u djelu Westove. Autor širi svoje površne utiske da bi oslikao jedan divlji i tuđi svijet, koji je sasvim van racionalnog rasuđivanja. "Stare plemenske mržnje" je unaprijed donesen zaključak na temelju slučajnih susreta i utisaka. Veoma se mnogo izvještavalo da je predsjednik Bill Clinton ovu knjigu pročitao i onda donio odluku da SAD neće intervenirati u Bosni. Nedavno mi je jedan oficir SFOR-a rekao da su ovo djelo, kao i putopis Westove, bili preporučeni za čitanje trupama koje su poslone u Bosnu, pa me je to, opet, podsjetilo na američku sklonost za senzacionalizmom i gorljivosti Zapada da Balkan vidi kao neprijateljsku i tuđu teritoriju.

Misha Glenny, dopisnik BBC-a, pisao je o ratovima u Sloveniji i Hrvatskoj. Mnogo direktnije piše o vlastitom iskustvu i svom viđenju u djelu: *Propast Jugoslavije: Treći balkanski rat (The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War)*. Glenny je bio užasnut i revoltiran nasiljem i dobro opisuje neke od ranih konfrontacija i oružanih sukoba u ratu u Bosni. Bio je svjedok iracionalnog ponašanja. Glenny nekada zaobilazi naglašene uzroke razdora, ali se ne trudi Jugoslavene premjestiti u imaginarni svijet nepopravljivog divljaštva. Mada su uslijedila još značajnija djela, ova knjiga ostaje važna kao svjedočenje čovjeka sa strane u nedavnim sukobima u ovoj regiji.

Roy Gutmanov *Svjedok genocida (A Witness to Genocide)* djeluje kao veoma dobar protuotrov Kaplanovom razornom nedostojanstvu. Gutman je bio prvi zapadni dopisnik, svjedok koncentracijskih logora u Omarskoj, i njegovi izvještaji su bili oštro upozorenje nezainteresiranom svijetu da su ubijanje i užasi svakodnevnica, koju sistematski provode srpski agresori. Knjiga je zbirka o istraživanjima zbog koje je Gutmanu dodijeljena Pulitzerova nagrada. Njegov tekst izražava hrabru težnju da se piše s dubokim osjećanjem užasa zbog genocida kojem je bio svjedok.

Stotine novinara engleskog govornog područja je u ovoj deceniji bilo u Bosni. Mnogi su bili duboko dirnuti onim što su vidjeli, a neki od njih su proširili svoje aktivnosti dopisnika i sačinili rukopis u obliku knjige. Ova su djela, tipično, kombinacija znanja izvještača i ličnih doživljaja. Ed Vulliamova *Godišnja doba u paklu (Seasons in Hell)*, Peter Maasovo djelo *Voli svog susjeda (Love the Neighbour)*, Mark Thompsonova *Kuća od papira (A Paper House)*, Tom Gjeltonov *Sarajevski dnevni list (Sarajevo Daily)*, Davida Rieffa *Klaonica (Slaughterhouse)* i djelo Michaela Ignatieffa *Krv i sve što je tu (Blood and all Belonging)* su vrijedna istraživanja i ona sadrže različiti uvid u razloge i razvoj rata. Neki od njih posvećuju posebnu pažnju pojedinoj temi. Thompson i Gjelton stavljaju u središte medije; Rieff i Mass izražavaju sram zbog neuspjeha međunarodne zajednice da okonča sukob; a Ignatieff istražuje porijeklo nacionalizma. Ova djela, sva zajedno, mnogo doprinose našem znanju i svjedočanstvo su jačine rata u Bosni, ona pokazuju očaj i ljutnju u srcima onih koji su bili svjedoci. (Dva djela će biti, dolje, posebno obrađena: Silberovo i Littleovo djelo *Jugoslavija: Smrt jedne nacije (Yugoslavia: Death of a Nation)* i majstorsko djelo Christophera Benneta *Jugoslavenska propast u krvi (Yugoslavia's Bloody Collapse)*).

U jednoj trilogiji značajnih knjiga autori su obradili užase Srebrenice, i to su naj snažnija djela u mnoštvu ostalih, a pisali su ih dobro obaviješteni dugogodišnji novinari. U jesen 1995. godine dopisnik *Christian Science Monitora* David Rohde "putovao je bez dozvole bosanskih Srba" (kao što skromno kaže u svojoj priči), ušao je u Republiku srpsku i istraživao polja gdje se odigralo ubijanje oko Srebrenice. On je pronašao raskopane grobove, razbacanu odjeću, ljudske ostatke prije nego što ga je uhapsila i zadržala policija bosanskih Srba. Njegova lična hrabrost i ustrajnost da slijedi kazivanja u stotinama interviewa i široko shvatanje teme, nalaze se sada u odličnom svesku intenzivno istraženih, ličnih reportaža, *Završna igra (Andgame)*. Rohde nije lično bio svjedok pokolja u tim užasnim danima jula 1995. godine, ali njegova beskonačna ispitivanja i zapisi čitaoca vode do agonije neljudskosti, s osjećanjem da se govori u prvom licu. Rohde dokumentira i dilemu nebosanskih, mnogih aktera u ovoj drami, i kukavički neuspjeh međunarodne zajednice da spriječi masakre.

Chuck Sudetic, rječiti i otvoreni pisac u *New York Timesu* od početka rata u Bosni, sačinio je pripovijest, kombinaciju ličnog iskustva, historijskih dokumenata i usmene predaje o životu brojne porodice svoje žene u istočnoj Bosni. *Krv i osveta (Blood and Vengeance)* je kronika, tačno, da: piše se o nasilju, gotovo, na svakoj stranici mada Sudetic izbjegava eksplicitno reći da su mržnje stare i neizbježne. Kao i mnogi drugi novinari, Sudetić Bosnu oslikava kao da spasa nema i kronički bilježi nasilja na svim stranama i u svim periodima. On se dokumentacijom ponekad koristi manje rigorozno. Dok Rohde pažljivo

koristi fusnote kako bi naveo svaki specifični izvor, Sudetic se poziva na interviewe i općenite historijske izvještaje. On pametno kombinira rezultate ličnih interviewa, porodičnu tradiciju i historiju na dobar i uvjerljiv način. *Krv i osveta* dolazi do vrhunca u vrtlozima Srebrenice i Žepe, a završava na očajnim, vjetrom zametenim stijenama iznad napuštenog sela, koje je bilo dom predaka i rodbine njegove žene. Sudetic, također, govori o svojoj ličnoj odiseji izvještača i krajnjem pokušaju da sebe zaštiti od divljanja u Srebrenici.

Roger Cohenovo djelo *Srca su postala brutalna (Hearths Grown Brutal)* je izuzetno dobra knjiga, a njen naslov, nažalost, malo otkriva snagu i ravnotežu njene sadržine. Cohenovu knjigu, kao i mnoge godine izvještavanja za *New York Times*, karakterizira njegova neumoljiva obaveza da pošteno izvještava, odanost historijskom razumijevanju i njegova duševna borba da shvati besmislenost rata i mitova koji su u tome pomogli. Cohen pokušava shvatiti prazninu između mitova i stvarnosti koju je zamijetio kod mnogih srpskih ratnika i političara. Neugodno mu je zbog ovakve otvorene iracionalnosti, ali sa čitaocem dijeli svoje frustracije i pošteno kaže da sve to mora pojmiti. Cohen je proveo mnoge dane i sate sa izbjeglicama iz Bosne širom Evrope i u SAD, ali njegova neumoljivost da se sve shvati daje jedinstvenu dimenziju njegovom djelu. Roger Cohen, kao i drugi, analizira i poredi, ali je ovo djelo pisano srcem i poštovanjem prema Bosancima i neobičnim razumijevanjem za tokove ljudske historije. Kada se djelo pročita, čovjek se osjeća iscrpljenim, potištenim, ljutim i svjesno ogorčenim zbog vijesti koje mi izvan Bosne čitamo sa užasom i nevjericom. Cohenovo monumentalno djelo treba svi da čitaju. Dopunjujemo svoje znanje, ali što je još značajnije, mi bolje razumijemo Bosnu, Bosance i rat koji ih je podijelio.

Lični memoari

Apetit čitalačke publike za ličnim pripovijedanjem glavnih učesnika izgleda da je nezasitan, a lista autora je u stalnom porastu. Svaki od njih uvećava naše znanje o Bosni devedesetih godina, ali malo njih doprinosi našem shvatanju. Skoro sva djela sadrže element samo-značajnosti, što je izgleda svojstveno ovom žanru, ali i jedna od njihovih čari. Lista je već podugačka: Carl Bildt, Sir Michael Rose, pukovnik Bob Stewart, lord David Owen, general Morrillon, general Lewis MacKenzie i ambasador Richard Holbrook su napisali svoje memoare.

Od djela nagomilanih na mojoj polici, memoara, često i iznova ukazujem na djelo veoma uspješnog, posljednjeg ambasadora u Jugoslaviji, Warrena Zimmermana. Njegovo djelo *Porijeklo katastrofe (Origines of a Catastrophe)* je nedavno doživjelo ponovljeno izdanje. Ističe se autorovim opisima pojedinaca

koji su Jugoslaviju gurnuli u rat i elegantno opisanim uvidom u naglašene uzroke sukoba. Zimmerman je dobro poznavao glavne aktere, i on je hrabro zastupao bosansku stvar kod svojih pretpostavljenih, kao posljednji američki ambasador u Jugoslaviji. (On je, također, dva puta boravio u Bosni početkom 1992. godine da bi podržao bosansku državnost i hvalio tradiciju "zajedničkog života" u Bosni i Hercegovini). Zimmerman je izuzetno dobar pisac, ali njegova sposobnost kao autora, također, održava i njegova zapažanja i otvoreni intelekt. Niko bolje ne kombinira svoje vlastito iskustvo i ukupne opservacije nego što je on to učinio u svojim memoarima.

Nestanak Jugoslavije: paradigma "neuspjelog federalizma"

Pored kazivanja novinara o kojima smo već govorili, skoro sve studije kao knjige o ratu i njegovim uzrocima su pisali politolozi. Sve su one bile oblikovane pod snažnim uticajem onoga što bih ja nazvao "paradigmom neuspjelog federalizma". Ako se vrati unazad, Jugoslavija je bila "dana", njen nestanak je značio fenomen jedne mete, a taj fenomen su čitaoci (ili izdavači) htjeli upoznati i objasniti. Korijeni sukoba zbog toga se nalaze u neuspjelom ustavu, političkom sistemu i institucijama bivše Jugoslavije, i neuspjelim težnjama država-nasljednica da udovolje nacionalističkim stremljenjima različitih grupa. Paradigma neuspjelog federalizma se vidi i u naslovima ovih djela, koja uvijek ukazuju na nestanak Jugoslavije koristeći se raznim, ali u osnovi sinonimima: raspad, propast, rasparčavanje ili pad. Kao što je jedan promatrač propadanja komunizma primijetio, naučnici su općenito bili skloni "odvojiti segment rata od mira kao zasebnu analitičku problematiku, a rat za proučavanje nacionalizma i mirnu promjenu u proučavanju tranzicije". [Michael Kennedy: *Kulturno formiranje u post-komunizmu: emancipacija, tranzicija, nacija i rat koji dolazi (Cultural Formation of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation and War, forthcoming)*].

Primjenjujući paradigmu neuspjelog federalizma, autori općenito imaju opisni prilaz, s vrha na dolje: da su centri etničke pripadnosti, nacionalizma i neuspjele nacionalne politike bili unutar multietničke jugoslavenske države koja je propadala. Manje pažnje je posvećeno jednoj drugoj neugodnoj stvari, mobilizaciji na etničkoj osnovi: srpsko preuzimanje JNA, političke organizacije i grupe uvode paravojne jedinice, čine nasilja i plaše nepokorne sljedbenike, pomažu razne gange i manipuliraju simbolima kako bi mobilizirali mase i kriminalce protiv državnih institucija. Ovi i slični, uočljivi oblici organiziranih aktivnosti pominju se u ovim tekstovima, ali se često smatralo da je to proizvod neuspjelog federalizma, a ne kao korijen sukoba. Počinioci nasilja, zločina i

razaranja u ratu se često pojave neozlijeđeni, jer su u principu radili u interesu svoje nacije.

Paradigma neuspjelog federalizma naglašava nacionalnu identifikaciju, kao primarni oblik društvenog raslojavanja, i studije pisane na ovaj način koncentriraju se na političke izvore sukoba među nacijama. Ovakve studije često elidiraju razliku između nestanka Jugoslavije i dugog ratovanja koje je uslijedilo. Nisu to identični fenomeni, niti je raspad Jugoslavije značio neizbježno i rat, kao što je jedan autor ovog žanra primijetio, poredeći Jugoslaviju sa Sovjetskim Savezom. "Dok su politički lideri u Beogradu koristili obrazac srodnog stanovništva i njihovu sigurnost da zakuhaju rat i lažne kampanje o izmjeni granica, njihove ruske kopije su težile stabilizaciji situacije legalnim putem za etničke Ruse u novonastalim nezavisnim državama". (James Gow, *Triumph nedostatka volje (Triumph of the Lack of Will, p. 189)*). Neuspjeli prilaz federalizmu se javlja kao najpogodniji okvir komparativnoj političkoj analizi, ali kao metoda proučavanja samo jugoslavenske krize, ona je bila dosada posve neprimjenljiva i jednodimenzionalna.

Balkanska tragedija (Balkan Tragedy) Susan Woodward je djelo klasično bogato anegdotama o ratu i onome što mu je prethodilo. Kao detaljna kronika događaja sa bogatim izvorima je vrijedno i značajno djelo, koje mnogo doprinosi našem znanju o kompleksnom toku događaja prije i u toku ratova. Ali, priloženi deskriptivni tekst je analitička propozicija, koja otkriva ograničenost neuspjelog federalizma, kao jednodimenzionalnu paradigmu za istraživanje rata u Bosni. Prema vani je ispitivanje obrnuto potčinjeno da ne bi bilo nepristrasno i može izgledati kao "korekcija" demoniziranja Srba, što je karakteristika nekih pojednostavljenih zapadnih objašnjenja ovog rata. Ali, kada se sve sagleda, postoji disproporcionalno pripisani udio raznih aktera drame, što je ona zabilježila u svojoj kronici. Krivnja je na svim stranama, svi su odgovorni: Slovenci, Hrvati, Bošnjaci, UN i EC (Evropska zajednica) i drugi međunarodni faktori, dok su na neki način srpski lideri postavljeni kao primarni akteri, koji slijede svoje strateške i nacionalne interese, ali na racionalan način. Srbi imaju mnoge vrline kao branioci i nasljednici federalnih institucija, a drugi akteri imaju mnogo krivice, jer su doprinijeli razaranja ovih institucija. Logična posljedica ove vješte metodologije je: neka se Milošević, Karadžić i njihovi srpski nasilnici izgube u mnoštvu raznih stvari i sumnjivih aktera u drami propasti Jugoslavije. Gledajući izvana, ova vam knjiga mnogo kaže o ratu i njegovim uzrocima. Ali, kada se knjiga pobliže proučava, isto se tako u njoj mnogo kaže, može se posumnjati da su počinioci nasilja i genocida to uradili kada su neutralnost i nepristranost glavne vrijednosti koje ispunjavaju duh istraživanja.

Rat u Bosni i Hercegovini: etnički sukob i međunarodna intervencija (The War in Bosnia and Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention) je najpouzdanije i najnovije među ostalim djelima ove vrste. Koautori su Paul Shoup i Steven Burg, dugogodišnji pronicljivi promatrači i naučnici, koji se bave proučavanjem Jugoslavije. Njihovo djelo je plod temeljitog istraživanja. Oprezno, odmjerenim mišljenjem autori paze da kažu svoje vlastite poglede na interpretaciju ključnih pitanja. Kao što i u naslovu stoji, u ovom se djelu brzo prelazi preko slovenačke i hrvatske teme da bi se ispitivali izvori sukoba u Bosni i kompleksna međunarodna diplomacija, koja se naokolo uzburkala. Kada se uzme u obzir njihova karijera i ekspertnost (uprkos njihovim protestima) nije nimalo čudno da ova dva autora općenito prihvaćaju neuspjeh paradigme federalizma, kao prvi uzrok nasilja: "Svaki od autora ... je intimno upoznat sa historijom etničkog sukoba i kontroverzi nacionalnog pitanja koja su označavala život u zemlji i na kraju dovela do njene propasti. Mi na sukob u Bosni gledamo u istom svjetlu". (p. 4) No, ipak, ovo je djelo autoritativno, temeljno i dobro napisan tekst dvojice starijih specijalista na ovom polju. Vjerovatno će za neko vrijeme ono ostati, kao zaključno djelo na engleskom jeziku o ratu u Bosni.

James Gowovo djelo *Trijumf nedostatka volje (Triumph of the Lack of Will)* je primarno studija o raznim akterima u međunarodnoj diplomaciji i nastojanjima da se uspostavi mir u prvoj polovici 90-tih godina. Gow pokazuje kako se strategijsko razmišljanje postepeno razvijalo u svakoj zemlji u toku rata u Bosni i prikazuje zbog čega je međunarodna zajednica doživjela neuspjeh da ustanovi i implementira djelotvornu strategiju da završi ovaj sukob. Gowova analiza je više eksplicitna i ubjedljiva nego kod Woodwardove, iako se njegovo djelo više bavi međunarodnom diplomacijom. Nažalost, Gowova knjiga vrvi stotinama grešaka u pisanju riječi, ponovljenim riječima i nedovršenim rečenicama, i ostavlja utisak da je mnogo slična intervenciji EC Troika u Sloveniji, kao što je Gow opisao: "dobronamjeran, požuren i loše planiran poduhvat". (p. 298). Međutim, ako se sve uzme u obzir, Gowovo djelo proširuje i naše znanje o ratu i naše shvatanje slabog interesa međunarodne zajednice, i njenu nesposobnost da odgovori na događaje.

Dvije druge knjige su značajne jer doprinose da razumijemo rat i njegove uzroke. Chris Benettova knjiga *Krvava propast Jugoslavije* se najbolje čita od svih sličnih kazivanja. Mada je autor po pozivu novinar, njegovo je djelo u osnovi naučno. U njemu su izmiješani zainteresiranost za historiju i lično iskustvo autora-novinar, koji se u zemlji nalazio u vrijeme raznih faza rata. Uprkos tome što se povremeno može naći njegovo osobito poštovanje prema perspektivi Slovenije, Benettovo djelo je ujednačeno a ocjene su mu odmjerene.

Balkanska zbrka (Balkan Bable) Sabine Ramet je značajno djelo koje mnogo govori o uzrocima rata. Važno je da se ovdje radi o nastavku njenih ranijih istraživanja. Ovo je istraživanje koje sadrži mnoge činjenice, mnogo

faceta propasti Jugoslavije i sukoba koji su uslijedili. Iako je djelo napisano pod uticajem perspektive neuspjelog federalizma, ono nije samo na to ograničeno. Djelo Rametove predstavlja jedno od malobrojnih ozbiljnih zalaganja da se identificiraju izvori sukoba koji prelaze okvire nacionalnih politika.

Lenard Cohenova knjiga *Pokidane veze: raspad Jugoslavije (Broken Bonds: The Desintegration of Yugoslavia)*, 1993. objedinjuje uvid politologa, posebno ispitivanje teme političke legitimnosti i zakonodavno-političke veze. Više nego u drugim djelima, Cohen vidi "dezintegraciju" kao fenomen sam za sebe, a ne kao obični preludij ratu. Njegovu su knjigu često citirali u studijama o ratu koje su uslijedile. Laslo Sekeljeva knjiga *Jugoslavija: proces dezintegracije (Yugoslavia: The Process of Desintegration)* ima sličan pristup, ali specijalisti nisu mnogo zapazili djelo nakon što se pojavilo. U ovu, opću kategoriju spada knjiga Carole Rogel *Slom Jugoslavije i rat u Bosni (The Breakup of Yugoslavia and the War in Bosnia)*, kao i prijevod eseja Svetozara Stojanovića, *Propast Jugoslavije; Zašto komunizam nije uspio (The Fall of Yugoslavia; Why Communism Failed)*

Knjiga Aleksandra Pavkovića *Rasparčavanje Jugoslavije (Fragmentation of Yugoslavia)* je dobar i odmjeran tekst o historiji Jugoslavije do posljednjih godina komunizma. Kada je prešao na uzroke i razvoj ratova u Hrvatskoj i Bosni, Pavković je postao srpski apologeta bacajući krivicu na svakoga, osim na Srbe. Dok je Pavković kritičan u odnosu na srpsko vodstvo, po njemu, Srbi su općenito krivo shvaćeni i nesposobni da svjetskom javnom mnijenju kažu svoju priču. Za razliku od ranije citiranih djela, ova knjiga pruža malo novog ili vrijednog za naše poznavanje uzroka rata, mada daje dobar sažetak o jugoslavenskoj historiji do 1990. godine.

Pravo, krivo, religija i pravda u bosanskom iskušenju

Niti jedna međunarodna kriza od završetka Drugog svjetskog rata nije proizvela tako mnogo dubokih i moralnih nevolja i tema kao što je rat u Bosni. To je dovelo do nastanka mnoštva knjiga i studija koje su se bavile pitanjima međunarodnog prava, religije, morala i pravde, a u svjetlu sukoba u Bosni. Moglo bi se raspravljati o tome da li je svaka knjiga o ratu u Bosni imala i moralnu dimenziju. Ovaj žanr se izdvaja zbog autora čiji je zadatak bio preokupacija etničkim i moralnim pitanjima.

Zašto Bosna? (Why Bosnia?) je zbirka priloga koju su objavili Ali i Larry Lifschulz i vjerovatno je prva ove vrste. Objavljena je početkom rata i pokušala je u neinformiranim ljudima pružiti opširni pregled krize i razloga prema kojima moramo biti pažljivi. Polazi od interviua sa Ivom Bancem, koji je, de facto,

sintetička historija za priloge Kemala Kurspahića i Davida Rieffa, ali je tu i jedna pjesma Maka Dizdara. Knjiga je hrabar pokušaj da se uključi svjetska savjest engleskog govornog područja dok sve ne bude kasno.

Most je izdan: religija i genocid u Bosni (The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia) Michaela Sellsa je kombinacija općeg kazivanja o ratu sa zalaganjem da se identificira uloga religije i vjerskih razlika u uzrocima rata. Scott Davies je objavio zbirku eseja, *Religija i pravda u ratu u Bosni (Religion and Justice in the War over Bosnia)*. On se bavi temom intervencije i tradicije "pravednog rata" u zapadnom religijskom i političkom shvatanju. Norman Cigarov *Genocid u Bosni (Genocide in Bosnia)* je briljantan ekspozicija o monstruoznoj srpskoj namjeri da se Bosna rasturi. Radhu Kumarova knjiga: *Podijeli i propadni? (Divide and Fall?)* je nastojanje da se bosanska kriza postavi u tradiciju Indije/Pakistana, Quebeca/Kanade i drugih oblasti, gdje su podjele promatrane kao moguća opcija međunarodnog prava. (Kao i mnogi drugi ljudi, ja se nadam da se ove analize nikako ne mogu primijeniti u Bosni i da se Bosna nikada neće naći među podijeljenim zemljama). Alexandra Stiglmayer, poznatija kao predstavnik za štampu OHR-a, dala je dobar prilog ovom žanru kao urednik vrijedne zbirke eseja pod naslovom *Masovno silovanje: rat protiv žena u Bosni i Hercegovini (Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina)*.

Specijalno značajno je djelo *Ovog puta smo znali (This Time We Knew)*. Suizdavači su Thomas Gushman i Stjepan Meštrović. U knjizi se nalazi nekoliko eseja -kritika zapadnom slabom interesiranju koje je suočeno sa monstruoznostima u ratu u Bosni. Iako se u središtu nalazi uloga Srba u užasima, velikim dijelom je ovo vrijedna zbirka koja govori o neobičnim perspektivama rata. Nadalje se elaborira osnovna teza, pažljivo postavljena u snažnom Cushmanovom eseju *Sudbonosna teorija i rat u Hrvatskoj i Bosni (The Critical Theory and the War in Croatia and Bosnia)*, objavljenom u julu mjesecu 1997. godine. Kao urednik novoosnovanog časopisa *Revija za ljudska prava (Human Rights Review)* može se očekivati da će Cushman i dalje doprinisiti u tom radu, te okupiti razne autore koji se bave ljudskim pravima, kao središnjom tačkom proučavanja Balkana.

Sintetička historija

Sintetička historija Bosne i Hercegovine je u biti inovacija nastala u ratnom periodu. Nekoliko djela se pojavilo na bosanskom i drugim jezicima u ovoj deceniji. (Niti jedno od njih nije zabilježeno u bibliografiji Kongresne biblioteke). Djelo Johna Lampe *Jugoslavija kao historija (Yugoslavia as*

History) bavi se cijelom Jugoslavijom, a ne samo Bosnom. To je majstorski urađena sinteza, koja odražava savršeno poznavanje ogromne historičarske literature i odlični pregled glavnih historijskih kontroverzi. *Bosna: kratka historija (Bosnia: A Short History)* Noela Malcolma ima isto značenje za Bosnu. Malcolmova snaga počiva u pažljivom razmišljanju i obradi svih interpretacija, i njegovom vjerodostojnom rješenju svake glavne debate o historiji. On vlada elegantnom rečenicom, ali i dobro odmjerenim izjavama. Tako je Malcolm postigao da najznačajniji historijski periodi u Bosni budu dostupniji u engleskom govornom području. On je temeljito doprinio suzbijanju podmukle mantre (često ponovljena riječ ili rečenica u meditacijama, prim. prev.) o "starim plemenskim mržnjama" kojom su baratali politički činioci i neobaviješteni novinari.

Interesantan je vrijedan mali svezak Dušana Batakovića, *Srbi u Bosni i Hercegovini: Historija i politika (The Serbs of Bosnia and Herzegovina: History and Politics)*. Ovaj produženi esej je neka vrsta enciklopedije standardnih srpskih nacionalističkih interpretacija svih tema i u svim periodima. Ali, Bataković ima svoje mišljenje neovisno o ortodoksnom, srpskom nacionalističkom stavu i o bosanskoj historiji govori na nekonvencionalan i općenito uvjerljiv način.

Historijski rječnik Bosne i Hercegovine (Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina) Ante Cuvala je, ustvari i manje i više nego što naslov kaže. Sa temeljitom bibliografijom i dugim predgovorom koji djeluje kao skraćena sintetička historija, ovaj mali svezak je samo djelimično historijski rječnik. Osim toga, Cuvalova hrvatska lojalnost se svuda javlja i u osnovi daje boju prikazanoj slici. "Vodič za razumjevanje hrvatskog nacionalizma u Bosni i Hercegovini" bio bi tačniji naslov ovog sveska čije je korištenje prilično ograničeno.

Suprotno od Cuvalovog sveska, *Sukob u bivšoj Jugoslaviji: enciklopedija (Conflict in the Former Yugoslavia: An Encyclopedia)* je tačno ono što mu je i svrha. Uređivali su ga u suradnji specijalisti John Allcock, Marko Milivojević i John Horton. Ovo korisno djelo kao priručnik je pogodno i za slučajnog promatrača, ali i za profesionalce u ovoj oblasti. Većina priloga je pažljivo napisana, pouzdana i u svom prilazu dobro osmišljena.

Originalno istraživanje: Knjige i članci

Prikazao sam mnogo djela koja se odnose na nedavne događaje. Moram izvijestiti sa žaljenjem da se pojavilo malo monografskih izdanja na engleskom jeziku koja donose nešto novo u shvatanju historije Bosne. Malo njih, međutim, veoma su zaslužna. Michael Hickockovo djelo *Otomanska vojna administracija u Bosni osamnaestog stoljeća (Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia)* ističe se kao pionirsko djelo zbog široko korištenih otomanskih

arhivskih izvora i što je preobrazilo naše razumijevanje otomanske vladavine, da je u osnovi bila racionalnija i kohezivnija nego što je bila tradicionalno prikazivana. Kako sam dao temeljne komentare na djelo Francine Friedman *Bosanski Muslimani (The Bosnian Muslims)* prije nego što je bilo objavljeno, ne želim to djelo ovdje prikazati. Ali ću, ipak, reći da je to djelo jedna od malobrojnih knjiga koja se specifično bavi Bosnom u protekle dvije decenije. Djelo Catherine Wendy Bracewell *Senjski uskoci (The Uskok of Senj)* osvjetljava ratničko društvo šesnaestog stoljeća u zaleđu Jadrana a na periferiji Bosne pod otomanskom vlasti. Maria Todorova u svom djelu *Zamislite Balkan (Imagining the Balkans)* prikazuje razvoj podmukle intelektualne tradicije koja je dala ton razmišljanjima mnogih ljudi na Zapadu, da je ova regija divlja i neprijateljska. Nevezano samo za Bosnu, ovo djelo je od vitalne važnosti i zaslužuje da se nađe zajedno sa Cushmanovom *Sudbonosnom teorijom*. Ono je isto je tako bitno, da se shvati nezainteresiranost Zapada za užase rata u Bosni.

Članak Attile Hoare, *Hrvatski projekt to Partition Bosnia and Herzegovina 1990-1994 (The Croatian Project to Partition Bosnia and Herzegovina)* je veoma značajno naučno djelo, koje ispunjava nadom da će uslijediti i dalja djela ovog sposobnog, mladog historičara. Vrijedno je pomenuti dva članka Xaviera Bougarela koja su objavljena na engleskom jeziku, jedan od njih u časopisu (*East European Quarterly*,) *Istočnoevropski tromjesečnik* a drugi u zbirci eseja, koju su uredili David Dyker i Ivan Vejvoda. Oba Bougarelova članka uključuju temeljite uvide u nedavni bosanski društveni i politički razvoj, ali obadva članka evoluiraju u spekulativne eseje i daju zaključke, iako jasne, kojima nedostaje osnova. Dva članka u *Istočnoevropskom mjesječniku* autora Aydina Babune bave se bosanskim Muslimanima, uglavnom, u austrijskom peirodu. Za razliku od ranije pomenutih autora, Babuna je konzultirao otomanske arhivske izvore, ali dobivene informacije pružaju malo više nego što se općenito znalo iz pera habsburških funkcionera u austro-ugarskim zvaničnim zapisima.

John Fineova debela knjiga u dva sveska historije srednjovjekovnog Balkana pruža historijski pregled cijele regije i pored toga daje mnoge informacije o Bosni i u širem kontekstu odvijanja događaja u Bosni. U ove dvije knjige, koje imaju logične naslove *Balkan u ranom Srednjem vijeku (The Early Medieval Balkans)* i *Balkan u kasnom Srednjem vijeku (The Late Medieval Balkans)*, Fine predstavlja neprocjenjive reference u izvorima u kompletnu naraciju koja dostiže skoro epske proporcije. Nažalost, ovo djelo nije prevedeno na jedan od jezika u regiji.

Imam zadovoljstvo pomenuti pojavu jednog dobrog djela antropologa Katherine Verdery, *Politički životi mrtvih tijela (The Political Lives of Dead Bodies)*. Verdeyeva dokumentira široko rasprostranjenu praksu da se heroji i žrtve ponovo sahranjuju u socijalističkim zemljama. Ona pripovijeda o

putovanju starih mrtvih tijela zbog popularnih zahtjeva da ih se sahrani na novim mjestima, Verderyeva daje svježe i dalekosežne zaključke o kulturnoj transformaciji i političkoj promjeni u post-socijalističkim društvima. Posljednje poglavlje je posvećeno ponovnoj sahrani žrtava Drugog svjetskog rata i srednjovjekovnih svetaca u bivšoj Jugoslaviji. Knjiga je svježija, inventivna i zabavna. Ona je veoma dobra za čitanje svima koji se interesiraju za nastale promjene u post-socijalističkom vremenu i uzroke oružanog sukoba u balkanskoj regiji.

Jugoslavija Francine Friedman (Yugoslavia): Sveobuhvatna bibliografija na engleskom jeziku (A Comprehensive English-Language Bibliography) objavljena 1993. godine otkriva malo teksta i oskudnost novih naučnih djela koja se odnose na Bosnu. Njena bibliografija se izdvaja kao glavni doprinos u ovoj oblasti. Slijedeća bibliografija djela na engleskom jeziku bilo kada da se uradi pojavit će se, od sada, sa značajnim dodacima ovom slabom izboru i ponudi.

Dueti

U ovim proteklim godinama pojavila su se dva "dueta", svaki od njih se sastojao od knjige i odgovarajućeg videotape istog autora. U svrhu poređenja ovdje će biti zajedno obrađene.

Smrt Jugoslavije (Death of Yugoslavia) Laure Silber započela je kao ambiciozni projekt da se interviewira stotine ključnih učesnika u ratu u bivšoj Jugoslaviji. Informanti Silberove izgleda da su bili izuzetno željni ispričati svoju priču u detalje i njeni su interviewi donijeli šokirajuće, iskrene pripovijesti koje su od velike važnosti da se razumiju ratovi. Zajedno sa filmom lokalnih i međunarodnih medija, četverosatna serija je značajno djelo strpljivog istraživačkog novinarstva i naširoko je pohvaljena zbog izuzetno intimnih prikazivanja uzroka rata. Može se dobro razumjeti zašto je Silberova tako mnogo željela da se pojavi kao knjiga.

Prateći svezak, *Jugoslavija: Smrt jedne nacije (Yugoslavia: Death of a Nation)* je studija s mnogo ograničavanja u ličnim interviewima kao primarnom izvoru informacija. Koristeći materijal i izvore izvana kako bi verificirali informacije iz interviewa, autori prikazuju detaljnu i veoma čitljivu pripovijest o ratu i neposrednim uzrocima. Ali se knjizi mora prići sa najvećim oprezom. Jasno je da su oni često bili pod uticajem informanata i njihovih napuhanih priča i ličnih, ispredenih stvari, u njihovoj knjizi je mnogo toga ispušteno, krivo shvaćeno i pogrešno dato. Interpretacije su nekada jednostavne, ali su zaključci često površni ili, jednostavno, pogrešni. Knjiga je vrijedna, uglavnom, zbog

uvida u važne ličnosti i zbog čitljivog prikaza općeg toka događaja, ali se mogu proučavati bolje istražena djela koja su pouzdanija u odnosu na specifične događaje i njihov razvoj.

Temeljno istraživanje Tone Bringa je bilo prvo. Njezin antropološki terenski rad u centralnoj Bosni doveo ju je do izdavanja *Biti Musliman na bosanski način (Being Muslim Bosnian Way)* je klasična antropološka studija života u jednom etnički izmiješanom selu. Nakon što je svoja istraživanja završila i prije nego što je knjiga bila napisana, selo je bilo divljački napadnuto od strane HVO-a, 1993. godine, a muslimansko stanovništvo je bilo ili poubijano ili otjerano. Nakon ovakvih brutalnih događaja Bringa je napisala svoju knjigu s divljenjem i očiglednom naklonošću prema stanovnicima sela. Ova odlična antropološka studija oslikava multietničko društvo koje je bilo obogaćeno različitostima, ali i ograničeno u sposobnosti da se integrira.

Nekoliko mjeseci prije napada HVO-a Bringa je bila ponovno u centralnoj Bosni sa filmskim snimateljima i ponovo je interviewirala svoje informante i prijatelje. Otišla je aludirajući na rat, osjećajući da se rat približava selu. Kratko nakon užasa opet je pošla sa ekipom u taj kraj, gdje je doživjela razaranja i ponovo se našla sa preživjelim. Rezultat je u snažnom, potresnom videotapu pod naslovom *Svi smo mi komšije*, a stvar je u tome, naravno, da mi to i nismo. Ova kronika na videu govori o pokidanim vezama koje su seljane spajale i pokazuje kako je nestao njihov zajednički život kada je zaprijetila vojna opasnost od HVO-a. Lično iskustvo Bringe i naučna darovitost su primijenjeni na videotapu i stvorili su intimnu priču koja cijepa srce o propasti povjerenja među dugogodišnjim prijateljima i drugovima. Ovo je bilo prikazano kao svjedočenje na najmanje jednom suđenju Suda za ratne zločine. Po mojem mišljenju, ovdje se više kaže o uzrocima rata nego u mnogim svescima o pogledima na neuspjeli federalizam, koji su se ovih zadnjih godina pojavili.

Zbirka eseja

Pojavilo se mnoštvo eseja u protekle dvije decenije. Mnogi od njih ne dozvoljavaju lagani sažetak. Mark Pinsovo uredničko nastojanje je rezultiralo u jednom posebnom svesku među svim drugim: *Muslimani Bosne i Hercegovine (The Muslims of Bosnia and Herzegovina)*. Primijenjen je kronološki pristup historiji bosanskih Muslimana, grupa istaknutih autora predstavlja značajno kohezivan skup eseja u ovom svesku. John Fine, Colin Heywood, Justin McCarthy, Ivo Banac i Pinson lično dali su svoj doprinos odličnim člancima i tako stvorili dostupan, koristan i široko citiran svezak.

Kao što se u ovom pregledu vidi, djela o Bosni na engleskom jeziku u protekle dvije decenije bila su pretežno preokupirana ratovima u ovoj deceniji. Malo je djela pomoglo našem razumijevanju, a velika većina djela doprinijela je boljem poznavanju.

Nedostatak ozbiljnih historičarskih djela na engleskom jeziku sugerirao bi da se na engleski prevedu istaknute historijske studije na bosanskom jeziku. Kratki pregled otkriva da ih se malo pojavilo u prijevodu. Dostupnost bosanske historiografije stranim čitaocima mogla bi se poboljšati programom da se pomogne prevodenje sa bosanskog na svjetske jezike, bolje nego da se osloni na šaku stranih specijalista kako bi se ostatak svijeta upoznao s bosanskom historijom.

S u m m a r y

FLEETING FAME. THE WORKS ON BOSNIA-HERZEGOVINA PUBLISHED IN ENGLISH, 1990-1999

The war of the 1990's in Bosnia and Herzegovina has led to an unprecedented outpouring of English-language literature regarding the country's history. Most English-language works have focused on the war, its causes, and its immediate aftermath. The recent literature can be divided into the following categories: journalist accounts, personal memoirs, works concerning the demise of Yugoslavia, books on morality and justice, synthetic histories, works of original research, "Duets" (books with related videotapes), and collections of articles. Only a few scholarly works based on original research have been published in English concerning Bosnia during the past two decades, but they have included some of exceptional quality and scholarly merit.